

Belirli Olumsuzlama

Ar. nafi muayyan – İng. determinate negation – Fr. négation déterminée – Rus. opredelennoe otricanie – İsp. negación determinada – Çince guiding de fouding, 规定的否定.

Herbert MARCUSE'nin gösterdiği gibi, MARX “başka, baskıcı olmayan bir topluma” geçişi “kapitalizmin *belirli olumsuzlaması*” olarak düşünür (bkz. 1989, 356-7). “Onun kapitalizmin nasıl olumlu olarak olumsuzlanabileceğine ilişkin özgün sorusu, saklanıp-korunmak istenen ile aşılacak istenen arasındaki ayrımı kapsar” (KRÜGER 1990, 202). Bununla işaret edilen diyalektik sorun, eleştirel kuram ve dönüştürücü praksis anlayışı, yöntemi ve temel tutumu üzerine tartışmalara yol açmaktadır. Burada bir şeyin belirleniminde o şeyin başka bir şey olarak ifade edilmesine dair –sağduyu için paradoks gibi görünen– bilgi çıkış noktasını oluşturur.

1. Her ne kadar SPINOZA belirli olumsuzlama terimini tanımasa da bu terim konu bağlamı açısından düşüncesinde yer alır. Hakikat yanlış olanın belirli olumsuzlamasıdır: *est enim verum index sui et falsi* (Epistolae, No. 76, O III, 233). Bu onun, her olumlu belirlemenin (tanımın ya da belirlenimin de) sınırlamalara – yani olumsuz belirlemelere– sınır çizme olduğuna dair anlayışının bilgi kuramsal uygulamasıdır: *determinatio negatio est* (a. y., No. 50). – HEGEL bu cümleye (*omnis determinatio est negatio* olarak değiştirdiği, daha sonra genellikle SPINOZA'ya atfedilen bu cümleye, ör. karş. TEUNISSEN 1978, 156) “sonsuz önem” verir ve onu şöyle yorumlar: “Belirlilik olumlu olarak koyulmuş Olumsuzlamadır” (Hegel 2008, 84). TEUNISSEN'in spirüalize ederek söylediği gibi, Hegel olumsuzlamayı

“saf süreçsellik, yani hiçbir dayanağa gereksinimi olmayan, bilakis sürece dair gücünü kendisinden alan bir icra” (1978, 173) olarak devingenleştirir.

HEGEL, *Mantık Bilimi*'nin önsözünde, “nesnenin kendi devinimi” olmasından ötürü “felsefi bilimin biricik gerçek yöntemi olabilecek” (karş. Hegel 2008, 37 ve devamı) şeyi irdelerken, belirli olumsuzlama terimini ortaya atar. O önce “bu yöntemin örneği olarak” *Tinin Görüngübilimi*'ne gönderme yapar. “Bunlar, her biri kendini gerçekleştirirken aynı zamanda kendisini ortadan kaldıran [...] ve böylelikle daha yüksek bir biçime geçen bilinç formlarıdır” (karş. 37). Hegel'in anahtar bilgi, yani “*bilimsel ilerlemeyi başarabilmek için gereken tek şey*”, olarak açıkladığı şey “mantıksal ilkenin bilgisidir: Olumsuz olan o denli de olumludur ya da kendi ile çelişen kendini hiçliğe, soyut yokluğa değil, ama özsel olarak yalnızca *tikel* içeriğinin olumsuzlanmasına çözer, ya da böyle bir olumsuzlama tüm olumsuzlama değil, ama kendini çözen *belirli olgunun olumsuzlaması*, böylelikle belirli olumsuzlamadır, öyleyse sonuç ondan sonuçlandığını özsel olarak kapsar” (a. y.). Yalnızca “sonucun, olumsuzlamanın, *belirli* olumsuzlama olduğu için, bir *içeriği* vardır. Olumsuzlama yeni bir Kavram, ama öncekinden daha yüksek, daha varılabilir bir Kavramdır; çünkü onun olumsuzlanması ya da karşıtı yoluyla daha varılabilir olmuştur, öyleyse onu, ama ondan da çoğunu kapsar, kendisinin ve karşıtının birliğidir” (38). Böylece belirli olumsuzlama gerçik bir yöntemdir, ama “nesnesinden ve içeriğinden ayrı bir şey olmayan [bir yöntemdir] – çünkü onu ileriye devindiren şey içeriğin içsellığı, *kendisinde taşıdığı Diyalektiktir*” (A. y.). Belirli olumsuzlama kategoriler

dizisini ve mantığın yapısını böyle yönetir. “Varlık”tan “kavram” a geçiş olarak “öz” bu biçimde kendini “belirli bir olumsuzlama” (298) olarak varlıkla ilişkilendirir.

Hegel işlemsel kavram olarak belirli olumsuzlamayı, (*salt*) *varlığın* karşıtı olarak *yokluğu*, *birşeyin* [Etwas] karşıtı olarak *yokluktan* ayırt ederken geliştirir. Sonuncusu “belirli bir yokluktur”, yani “soyut, dolaysız olumsuzlamayı [...], bağıntısız değillemeyi” (61) imlemez. Böylelikle örneğin soğukluk ve karanlık “belirli olumsuzlama”yı temsil ederler. “Bunların genel olarak Yokluk değil, ama aydınlığın , sıcaklığın vb., belirli birşeyin, belirli bir içeriğin Yokluğu olmaları gerekir; böylece belirli, eğer deyim yerindeyse, içerikli Yokluklardır” (76). İnsan sağduyusu niteliğin dolaysız verili olduğunu zanneder, çünkü “*var olma* üzerine vurgu ile Nitelik olarak *Olgusalılıkta* onun belirlilik ve öyleyse Olumsuzlama da kapsadığı gizlenir”, o “olumlu birşey olarak geçerli sayılır” (83). Öyle ve böyle olan şey böyledir ve başka bir şey değildir. Buna göre birşey [Etwas] kendisini ayırt ettiği belirli bir diğeri ile birlikte düşünülmezsizin belirliliği içinde düşünülemez; o ancak ayırt edilmiş yoluyla belirli bir şey olarak kendisini gösterir. Başka olan, kendi belirliliğini yitirmeksizin belirli bir varolanın, “aynı zamanda Olumsuzlama olarak koyulduğunda, *Sınırdır*. Buna göre Başkalık onun dışında ve ona ilgisiz olan bir şey değil, tersine onun kendi kıpısındır [momentidir]” (Hegel 2006, §92).

2. MARX’ın Hegel-eleştirisini belirli olumsuzlama düşüncesini tinin kurgusal romanından kurtarır: Belirli olumsuzlamanın daha ‘yüksek’ bir biçime geçiş olmasının artık bir garantisi yoktur, bu geçiş kuram ve praksisin hata barındıran, başarısızlık riski taşıyan bir olgusu haline

gelir. Ama bu dünyevileştirmeye, belirli olumsuzlama pratik-kuramsal bir anlam kazanır. SPINOZA’nın her belirliliğin olumsuzlama içerdiğine dair cümlesi MARX tarafından sadece belirgin bir biçimde kabul görmekle kalmaz (karş. Marx *Grundrisse*, 131), kurgusal olmayan kuram anlayışı temelinde uygulanır da. Mülk edinme ve yabancılaşma eleştirisi bağlamında ya da “biçimi ve işlevi birçok insanın mülkiyetten yoksun bırakılmasına dayanan, birilerinin mülkiyeti olarak” (Haug 1972, 175) sermayenin belirlenmesinde olduğu gibi. Nassau W. SENIOR “üretim aracı olarak gördüğü sermaye sözcüğünü, kaçınma sözcüğüyle” (1836, 309) değiştirdiğinde, Marx sadece bayağı iktisadın “bir ekonomi kategoriyi lafazanlıkla” ikame etmesine işaret etmekle kalmıyor, aynı zamanda *Kapital*’in 2. baskısının dipnotuna şunu ekliyordu: “İnsanın her hareketi bunun karşıtı bakımından bir ‘kaçınma’ olarak görülebilir. Yemek oruç tutmaktan kaçınmaktır, yürümek durmaktan kaçınmaktır, çalışmak boş durmaktan kaçınmaktır, boş durmak çalışmaktan kaçınmaktır, vb. Bu beyler, Spinoza’nın şu sözü hakkında bir düşünceler iyi ederlerdi: *Determinatio est negatio* (sınırlama/belirleme olumsuzlamadır)” (Marx 2011, 577). *Ekonomi Politikin Eleştirisi* “bir yanda sermayenin kendisine dönüştüğü toplumsal güç ve öte yanda bireysel kapitalistlerin bu toplumsal koşullar üzerindeki özel kişisel güçleri arasındaki çelişki” (Marx 1990, 233) bağlamında kendisini yapılandırır. Ancak böylesi olumsuzlamalarla “bugün vazgeçilmez ama aslında gereksiz olan sayısız işlevin” (Marx 2011, 505), bedeli örneğin *faux frais* [ek harcamalar] olarak ortaya çıkar. Marx kapitalist iktisatçılarda, “onların kapitalist üretim çerçevesine bağlı

kalarak, toplumsallaşan işin ortaya çıktığı *çatışkılı* biçimin –ki bu toplumsallaşma bu biçimin kendisi kadar zorunludur– bu çatışkından muaf olduğunu” (Marx 1968, 255) açıklamalarını eleştirir. Onlardan farklı bir biçimde Marx belirli olumsuzlamayı sanayi toplumundaki çalışmanın antagonist işlevselleştirilmesinin olumsuzlaması olarak kullanır – bu çalışmayı genelleştirerek, yani onun kapitalist sınırlarını aşarak. Bu yüzden Marx, “her ne kadar yabancılaşmış bir biçimde olsa da toplumsallaşan üretimin” (Marx 1968, 309) yeni bir toplumun, eski toplumun bağrındaki, temel bir unsuru olduğuna inanır – yani özel mülkiyetin sınırları içindeki üretimin toplumsallaşmasında “üretim ilişkilerinin haldeki [mevcut] yapısının aşılmasına işaret eden, böylece geleceğin ipuçlarını veren, bir oluşum sürecini gösteren noktaları da ortaya çıkaracaktır” (Marx *Grundrisse*, 424). “Eski toplumu devirecek güçler” Marx’a göre “dolayısıyla da aynı zamanda yeni bir [toplumun] kurucu unsurlarıdır” (Marx 2011, 478).

Dolayısıyla kapitalist ekonominin *eleştirisi* dayanak aldığı ayrımları, eleştirilen nesnenin kendisinde bulur. Marx uyguladığı diyalektığe şunu atfeder: Diyalektik “var olanın olumlu kavranışında aynı zamanda onun olumsuzlamasını da [...] içerir” (Karş. Marx 2011, 29). O olumsuz olanı sermaye olumlanmasında bulur – rekabet ve kriz eğilimi olarak. “Her bir kapitalist, birçok kapitalistin başını yer” (729). Sermaye de “kendisine genel bir sınırlama getirir: Kendini evetlemesi kendisinin değilmesine götürür. (...) Sınırlama belirlenime ilişkin bir sözcük olarak anlaşılabilir (Haug 1972, 176 ve devamı). Belirli olumsuzlamanın yapısı *Ekonomi Politikin Eleştirisi*’nin birçok kavramına

damgasını vurur: “Özel meta üretimine ilişkin kavramları temellendiren toplumsal üretim perspektifi bu kavramların yapısında kendini gösterir. Bunlar olumsuz olarak belirlenmişlerdir” (159).

2.1 Belirli olumsuzlama bakış açısından, kapitalist üretim tarzının –onun tarihsel-geçişel doğasından dolayı gerekliliğini vurgulamakla birlikte– bir tür eleştirisi ortaya çıkar. Belirli olumsuzlama olarak *Ekonomi Politikin Eleştirisi* “kapitalist dönemin kazanımlarının temeli” (karş. Marx 2011, 729) üzerinde yükselir. O, bu kazanımdaki karşıt olanı reddettiğinde, “olumsuzlamanın olumsuzlanması” (a. y.) olarak ortaya çıkar. Kapitalizmin çatışık biçimde geliştirdiği şeyde ısrar edip, onu çatışıklarının sınırlamalarından kurtarmakla, kapitalist üretim tarzıyla birlikte onun kazanımlarını bir yana iten bir değillemeye karşıt olarak, Marxçı eleştiri belirli olumsuzlamadır. Marx öncesi bazı sosyalist yazarlar böylesi bir değillemeyi yapıyorlardı. “Onlar burada –başka bir uçtan da olsa– bu gelişmenin *çatışık biçimini* onun kendi içeriğiyle karıştırarak [burjuva] iktisatçıların dar kafalılığını paylaşıyorlardı. Bunlardan birisi çatışıklığı kazanımlardan dolayı ebedileştirir; diğerleri ise bu çatışkından kurtulmak için, bu antagonist biçimde ortaya çıkan bütün kazanımları kurban etmeye kararlıdır” (Marx 1968, c. 3, 257). Dolayısıyla, sonuncular “çileci” (a. y.) olarak ortaya çıkarlar. – Belirli olumsuzlama programı ve fiilen uygulanan eleştiri birbirinden ayrı düşebilir; *Kapital*’in birinci cildinin sanayi emeği bölümünde Marx eleştiriye kısmen öyle bir biçimde kullanır ki zanaat emeği bakış açısından sanayi emeğini olumsuzladığı gibisinden bir görünüm ortaya çıkar ve bu da sanayi

sosyolojisinin sefalet teorisi söyleminde onun değerden düşürülmesine yol açar (karş. PAQ 1987, 11 ve devamı; Frigga HAUG, 110 ve devamı).

Belirli olumsuzlama olarak *Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, hâkim tikelin hâkimiyet altında bulunan temel olandan, tabir yerindeyse, toplum yaşamının tözünden ve öznesinden yalıtmanın teorik ve pratik çabası demektir. Maddî tedarik ve biçimsel tedarik tarzı arasındaki analitik ayırım da buna dahildir ve MARX bu ayırım için biçim-belirliliği kavramını ve biçim analizi yöntemini geliştirmiştir: “Sermaye ve onun kendini genişletmesidir ki üretimin hem çıkış ve hem de sonuç noktası, hem itici gücü, hem amacı olarak görünür; üretim yalnız *sermaye* için üretimdir ve bunun tersi doğru değildir; yani üretim araçları, sırf, üreticiler *toplumunun* yaşama sürecinde, devamlı bir gelişmenin araçları değillerdir” (Marx 1990, 221). *Ekonomi Politîğin Eleştirisi* burada aynı zamanda içkin bir eleştiridir, zira kapitalizmin temsilcileri belirli olumsuzlamayı ideolojik bir biçimde taklit ederek onu [kapitalizmi] “refah devleti” olan bir “tüketim toplumu” olarak ifade ederler. Böylesi adlandırmalar, ödün verilerek ortaya çıkan dengeyi hâkim ve hâkimiyeti de hizmet olarak sunarak iç yapıyı illüzyon içinde tersine çevirir.

Belirli olumsuzlama olarak *Ekonomi Politîğin Eleştirisi* kendisine hep “genel olanı ya da genelleşmeyi taşıyabilecek şeyin bakış açısını” temel alır. “Genelleştirilmesini özellikle direten şey çalışmadır, çünkü bu genelleştirilmeyle çalışma süresi kısaltılır ve çatışkılı biçiminden kurtarılır” (Haug 1972, 183 ve devamı). “İş gününün kısaltılmasının bu yöndeki mutlak sınırı, çalışmanın genelliğidir” (Marx 2011, 505). Başkalarını kendisi için çalıştırma genelleştirilemez, dolayısıyla o genelleştirmeyle

olumsuzlanır. MARX’ın VERGİLİUS’un *Epigramlar*’ından alıntılıdığı (Marx 1968, c. 1, 197) ve “çalışıyorsunuz, ama kendiniz için değil” olarak çevrilebilecek VOS, NON VOBIS’teki NON özel çıkarların hâkimiyetine işaret eder.

2.2 *Tartışma*. – Bu yorum özellikle Michael WOLF tarafından eleştiriye tabi tutuldu. O MARX’ın *Ekonomi Politîğin Eleştirisi*’nde “yöntemsel araç olarak ‘belirli olumsuzlamayı’ sürekli bir biçimde kullandığına” (1974, 100) dair görüşe itiraz eder. Lakin bir çelişki içine düşer: Bir yandan Marx’ın, “sayesinde ‘nesnel’ ilişkilerin yapısını belirlemesini sağladığı”, sermaye perspektifini onun “başat bakış açısı” olarak ilan eder; diğer yandan “Marx mistikleştirilen sermaye ilişkilerini (...) iş ve (...) sosyalizm karşıtlıklarından deşifre ettiğini”, ama buna “oldukça seyrek değindiğini”, “çünkü bunların kapitalist ekonomi sürecinin yapısını belirlemediğini” (99) ileri sürer. Ama *Ekonomi Politîğin Eleştirisi*’nin betimlenmesi, “mistikleştirilen sermaye ilişkilerinin deşifre edilmesinden” başka bir şey midir? Marx *Ekonomi Politîğin Eleştirisi*’nde tam da kapitalist ilişkilerin bir tür betimlemesini –ki bu betimlemeyle eleştiri aynı şeydir– amaçlamıyor mu? O halde eleştiri dışsal olamaz, o bu olumlu olanın organize eden olumsuzudur. Marx oluş halindeki bir genelin perspektifinden hareket eder. Bu açıdan, bu ‘sosyalist’ perspektif emek/çalışma perspektifiyle örtüşür, WOLF şunu diyebilir: “O [sosyalist perspektif] kolaylıkla olumlu olarak belirlenemez, çünkü o *alternatif* bir sistemin, bağlamı *öncelenen fragmanlar halinde* nüvelere dayanır” (A. y.). “Sosyalizme ilişkin atıfların kipi hep aynıdır. Gerçekleştirilen her bir analizin olanaklı kıldığı ölçüde kapitalizmdeki

toplumsal ilişkilere değinilir, sonrasında üretimin kapitalist tarzı aracılığıyla tüme varılan sınırlamalar ve özellikler yok olduğu düşünülür ve toplumsallaşma eğilimlerinden yola çıkılarak sosyalist ya da komünist bir toplumun olası yapılarına kısa bir bakış atılır” (99 ve devamı). – Bu ‘sınırlamaların yok olduğun düşünme’ ortaya bazı problemler çıkarmaktadır. Nihayetinde burada söz konusu olan şey sınıf karşıtlıklarının aşılmasıdır ve bu da, bu perspektifi bir sınıf perspektifiyle bağlantılandırır içine sokar ([eğer] “böyle bir eleştiri, bir sınıfı temsil edecekse”, karş. Marx 2011, 25).

Aslında MARX’ın anladığı anlamda değer ve değer biçimi, ürünlere bu biçime veren üretim ilişkilerinin analizi yapılmaksızın kavranamaz. Öte yandan bu ilişkiler de ancak toplum ilişkileri olarak düşünülebilir, bu da onların –KANT’ın (burjuva) insanını ele aldığı gibi– ‘toplumsallaşmamış-toplumsal’ ilişkiler olarak tezahürlerini içerir. Aynı şekilde bu da, –kendisini sürekli bir biçimde toplumsal-olmayışıklığın toplumsallaşmaya zorlayarak olumlu yapması gereken– bu ilişkilerdeki toplumsal-olmayı (özel) onun hâkimiyetine rağmen olumsuz olan olarak ele alınmasını içerir. Nasıl ki olumsuzlama özel mülkiyet biçiminde bu toplumsallık içinde yer alıyorsa, aynı şekilde bu olumsuzlamanın olumsuzlaması da onun teorik betimlemesi içinde yer alır, yani ‘aşkın’ bir sosyalist perspektif biçiminin içinde değil. O halde WOLF’ün kabulünün aksine, burada söz konusu olan şey, “tek tek veçhelerin sürekli bir biçimde yansıtılarak bir sisteme bağlandığı, daha sonra da kapitalist ilişkilere ve onların analizine geri yansıtıldığı bir sosyalizm perspektifi” (100) değildir.

“*Ekonomi Politığın Eleştirisi*, özel olanın hâkimiyetine karşı bu üçlü temelde, emekte, onun maddi üretim güçlerinde ve dolaysız toplumsal karakterlerinde, ısrar etmenin dışında bir şey yapmaz”, biçiminde MARX’ta “sosyalist perspektifin belirli olumsuzlama olarak” temellendirildiği tezine karşı WOLF itirazda bulunur: “Belirli olumsuzlama kendisinden hareketle olumlanabilir belirlilikleri göstermek ister”; “buna karşın, her ne kadar Marx Hegelci sözcüklüğünü kullansa da o kendine ‘belirli olumsuzlamayı’ dayanak olarak almaz, daha çok ‘gerçek hareketi’ dayanak alır” (1974, 100). Son andığı tartışılacak bir şey değildir. Ama soru: Marx’ın ‘gerçek hareketi’ nasıl düşündüğü ve eleştirisinin nasıl kavranması gerektiğidir. Belirli olumsuzlama, “kendilerini ard arda olumsuzlayan olumsuzlamaların diyalektik süreçlerinin gelişimini ve amacını bildiğini / garantisini altında olduğunu” (a. y.) düşünen bir tarih felsefesine mi bağlıdır? Bu, Marx’ın “kapitalist birikimin tarihsel eğilimi”ni (karş. Marx 2011, 731 ve devamı) hedef almaktadır. WOLF burada “nesnelci bir tarih anlayışı” görür. O “belirli olumsuzlama’yı (...) kapitalist sistemden sosyalist sistem geçişin tek-çizgisel bir perspektifinin *mekanizması* olarak” anlar ve şöyle der: “‘Tarihsel hareket’ (...) tedrici bir biçimde alternatiflere bakışın önünü açar” (1974, 100). Lakin burada eleştiri etkinliği ve etkinliğin eleştirisi unutulur ve öte yandan bakıştan bakışa öne açan “tarihsel hareket” ‘nesnelci’ bir düşüncedir. Belirli olumsuzlama tam da pratik özneliğin özgül bir türü olarak anlaşılabilir.

3. LENİN, *Hegel’in “Mantık Bilimi”nin Özeti*’nde belirli olumsuzlama kavramını gözden geçirir (karş. Lenin 1976, 79 ve 88). – Hegel’in *Mantık*’ını alıntılar

bağlamında neredeyse cümle cümle yorumlayan THEUNISSEN de şaşırtıcı bir şekilde bu kavramın etrafından dolanan bir okuma gerçekleştirir (karş. 1978, 157, orada bu kavrama oldukça yakındır ve Hegel'in olumsuzlamayı formüle ettiği, "olumsuzlama *belirlilik*dir" ifadesini alıntılar); ama onun ilgisi "olumsuzlamanın olumsuzlaması" figürü tarafından söğürülür. WOLF değillemeden ayırt ettiği (174) Hegel'in "olumsuzlama" anlayışını, Hegel'in sadece olumsuzlamayı etkinlik olarak değil, bütünüyle etkinliği olumsuzlama olarak kavrayışına bağlar: "Hegel daha baştan itibaren etkinliğin öncelikle *ayırma* ve *bölme* olduğu düşüncesindeydi" (175). Bu görüşüne dayanak olarak da *Tinin Görüngübilimi*'nin önsözündeki bir pasaja işaret eder: "Düşüncenin enerjisi olan, olumsuzun muazzam gücüne", bunun öncesinde şu cümle vardır: "Ayrırma etkinliği *Anlağın* kuvveti ve işidir." (karş. Hegel 2004, 39) MARCUSE Hegel-kitabında, kapitalizmin teori ve pratik olarak aşılmasına dair Marx'ın anlayışını ele almak için, bu kavrama yer verir; Marcuse'nin amacı bu anlayışın krizini göstermektir. Marx sırf üretim araçlarının önünün açılmasını hedeflemez, aynı zamanda "insanın kendisinin özgürleşmesini [...]: onun kendi emeğinin araçlarına köleliğinin ortadan kaldırılması ve böylelikle yürürlükteki tüm değerlerin tam bir yeniden-değerlendirilmeleri" Marcuse için: "Salt bu *daha çok* niceliği niteliğe dönüştürecek ve değişik, baskıcı olmayan bir toplum kuracaktı – anamalcılığın [kapitalizmin] *belirli* olumsuzlanması" (Marcuse 1989, 356-7). Marcuse'ye göre bu anlayış proletaryanın "anamalcı toplumun saltık olumsuzlanması" (357) olduğu kabulüne

dayanır. Bu kabul "özgürlüğün önkoşulları ve gerçekleşmesi arasındaki tarihsel ilişkiye" dayanır. Kurtuluş özgürlüğü gerektirir: "Egemenlik ve baskının gereksinim ve çıkarlarından özgür bireyleri tarafından". Eğer özgür değillerse, bu çıkar [i ilişkileri] yeni topluma "aktarılacaktır" (a. y.). İşte tam da bu önkoşulun kapitalizmin Marx sonrası gelişmeleriyle sorgulanır hale geldiğini düşünür Marcuse: "Devrim öncesi ve devrim sonrası proletarya arasındaki ilişkilerin belirleyici önemi ancak Marx'ın ölümünden sonra, özgür [rekabetçi] anamalcılığın örgütlü anamalcılığa dönüşümünde belgitenmiştir. Bu dönüşümü ki Marxizmi Leninizme dönüştürüyor ve Sovyet Toplumunun yazgısını belirliyordu – yeni bir baskıcı üretkenlik dizgesi altında ilerleyişini." (A. y.) BARAN ve SWEEZY'nin Keynesçilik aracılığıyla –"Artık değer emilmesi" [Surplusabsorption] teknikleriyle– mümkün hale gelen kriz yönetimi teorisiyle paralellik içinde, Marcuse "geç işleyimsel [endüstriyel] uygarlığa kendi olumsuzluğunu söğürme yeteneği vermiş (...) birincil etmenlerin" birkaçının ana hatlarını çizer: "Yönetimde ilerleme" bireyleri "toplumlarının bütünlenmiş nesnelere dönüştürmektedir. Bilincin gelişimi dışlanmışların tehlikeli ayrıcalıkları olmaktadır" (358). Buna ek olarak kitle üretimi ve kitle güdümü temelinde üretim ve dağıtımın yeni bürokratları ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar altında proletaryanın "anamalcı toplumun saltık olumsuzlanması" olduğu artık varsayılmaz. "Emekçi sınıfların ekonomik ve ekinse eşgüdümü onların geleneksel silahlarının eskimelerinin eşliğinde ilerliyor ve tamamlanıyordu" (359). Bu gözlem ampirik olarak ne kadar

inandırıcı görünse de buradan hareketle çizilen proletarya fikri de o denli şaibelidir. Frankfurt Okulu temsilcileri için bu, praksi olmayan bir yönelim anlamına geliyordu, öyle bir yönelim ki buna dair söylenecek şey sadece onun bütün varolanlardan “çok başka” olduğudur. Adorno şöyle açıklıyor: “Onun uğruna gayretli bir biçimde devam etmenin dışında, anlamlı olanın belirli olumsuzlaması ve anlamsız olanın kötü olgusalılığı arasında çizilecek sarsılmaz bir ölçüt yoktur” (1962, 426 ve devamı). MARCUSE’nin olumsuzun bütünselleşmesine ilişkin düşüncesine (örneğin bireylerin “toplumlarının bütünlümlenmiş nesnelere” dönüşmeleri tezine) benzer bir şekilde, ADORNO’da olumsuz, artık belirli biçimde olumsuzlanamayacak, bütüncül bir “büyü” olarak düşünülür (karş. 1966, 264, 335). Böylece Adorno Brecht-paradigmasını Beckett-paradigması adına reddeder. Onun absürdizminden beklentisi, onun, Beckett-paradigmasının “artık düşünülemez olacak olan bir doğrunun olanaklılığının empatik bir biçimde” önünü açacağıdır (1961, 319). Bu yüzden de Eleştirel Teori’ye şu suçlama getirilebiliyordu: O, bu gerçekdışı olanak adına “Absürdizm akımına” (Haug, 1966, 31) katılmaktadır.

Kuşkusuz Eleştirel Teori’nin her bir temsilcisi birbirinden ayrılır; özellikle de bir ad altında, Eleştirel Teori, bir araya getirilen HORKHEIMER’in (redaktörü Leo LÖWENTHAL olan) *Sosyal Araştırmalar Dergisi*’nin kuruluş dönemi ve bilhassa ADORNO’da vücut bulan Federal Alman geç dönemi arasında çağrıştıran özdeşlik bir yanılsamadır. HUYSENN’in ADORNO’ya dair tezine “rejection of the determinate negation as a key concept of the philosophy of history” ve Adorno’nun

“insistence on negativity and refusal as crucial elements of a modern aesthetic” (1975, 3), Leo LÖWENTHAL karşı çıkar: “Grubumuzun hemen her üyesi Hegel’in felsefesine ve diyalektik Marksizmin klasik yanlarına aşına olup, aynı zamanda sürekli olarak ‘belirli olumsuzlama’nın eleştirel teorisinin bir kilit kavramı olduğunu vurgulamıştır” (*Schriften* 4, 68). Tabii bu durum onun için, geç dönem Adorno’unda olduğundan, daha geçerli olabilir. Yine de Adorno da belirli olumsuzlamaya hâlâ eleştiri bir değer biçiyordu. Bu eleştirinin, “insan bir şeyin karşısına, olumsuz olarak idrak edilen bir başkasını koyduğunda, olumsuzlananın diğeri içinde yeni bir biçimde içerilmiş olması gerektiğini” (alıntı Schweppenhäuser’den 1993, 169) bildiğini söyler Adorno.

ADORNO’nun düşünceleri karşısındakine kişiye ve konuya göre belli bir oranda değişmektedir. NIETZSCHE’yi “ahlakın soyut olumsuzlamasından” dolayı eleştirir: “Ahlakın belirli olumsuzlaması (...) onun ortadan kaldırılmasına götürmemelidir. O daha çok ahlakın kendisinin ne zaman ve ne ölçüde ahlakdışı olduğunu göstermek ister” (Schweppenhäuser, 168 ve devamı). 1964’teki BLOCH’la konuşmasında belirli olumsuzlama kavramını ortaya atan ADORNO’dur. BLOCH ütopyanın “esas işlevinin” “varolanın eleştirisi” olduğunu belirtir ve ekler: “Engellerin ötesine zaten geçmiş olsaydık, onları engeller olarak algılayamazdık bile.” ADORNO karşılık verir: Evet, her halükârda, ütopya, esas olarak belirlenmiş olumsuzlanma içinde, salt varolan şeyin belirlenimli olumsuzlanması içinde bulunur ve kendisini sahte [yanlış] bir şey olarak somutlaştırarak, aynı zamanda daima olması gereken şeye işaret eder”. Böylelikle

yanlışın bilgisi doğrununkininin karşısında bir öncelik kazanır ve SPINOZA'nın, kendisinin ve yanlışın göstergesi olarak doğru olana dair cümlesi ADORNO tarafından tersine çevrilir, *falsum index sui et veri*. (Karş. *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 44, orada diyalektik ile aynı olarak görülen belirli olumsuzlama, her imgeden “kendi yanlışlığını itiraf edişini” okuma olarak anlaşılır). İşte ancak bu konuşmada BLOCH belirli olumsuzlama kavramını ele alır – *umutu* basit düşüncesiz bir güvende ayırt etmek için: “Umut tehlikelerle kuşatılmıştır ve tehlikenin bilincidir, aynı zamanda da umut edilen nesnenin karşısını sürekli olarak mümkün kılan şeyin belirlemimli olumsuzlanmasıdır” (*Bir Şeyler Eksik*, 162-168).

Ralf DAHRENDORF, ADORNO'nun 1968 Sosyologlar Toplantısı'nda sunduğu giriş konuşmasını “praksisi yasaklayan teori” olarak eleştiriyordu. Ona göre bu teori “belirli tarihsel zorunluluklar” imgesi sunan “bütün analizi” olarak “taş dünyayı” çifte bir hale getirmektedir (1968, 91 ve devamı). Bu eleştirinin karşısına ADORNO'nun öğrenci hareketini değerlendirmesi çıkar: O öğrenci hareketinde “körü körüne uyuma bir başkaldırı, rasyonel olarak seçilmiş amaçlar için özgürlüğü, kandırmaca ve imge olarak dünya karşısında iğrenmeyi ve [toplumsal] değişim olanağının anımsanmasını” (1968, 24) görür. Buna rağmen o “umutsuz” diyalektik bilgiyi de veriyordu, “praksisin insanların etrafına serptiği büyüden, yalnızca praksis kurtarabilir, ama o şu sıralar zorla dayatılarak, –boğucu, dar kafalı, akıldan uzak– bir praksis olarak artan bir biçimde büyüye yardımcı olmaktadır” (1969, 673).

Böylesi bir praksise uzak duruştan farklı

olarak Marcuse öğrenci hareketinde yeni bir devrimci öznenin ortaya çıkışını görür. O işçi hareketinin yerine “marjinal grupları” geçiriyordu. Toplumdaki çelişkileri temel alan eleştirel kavramlar, örneğin Marx'ın eleştirel kavramları, artık bir kenara bırakılıyordu: “İşleyim toplumunun artan bütünleşmesiyle” bu kavramlar “betimleyici, aldatıcı ya da işlemsel terimler [olma eğilimi gösterirler]” (2010, 13). Kapitalist toplum içerden aşamayacak gibi görünmektedir. Artık içkinlik değil, daha çok aşkınlık eleştiriyi ve dönüşüme yönelik praksişi belirlemelidir. “Marcuse, Marksist diyalektiğin kalbi olarak görülebilecek belirli olumsuzlama kavramına karşı çıkar. O bu kavramın ‘belirli seçim’ kavramıyla değiştirilmesini önerir (Haug 1968, 106). Bertolt BRECHT belirli olumsuzlamanın içeriğini, kendisinin tüm kurgu ve tarih felsefesi karşısına koyduğu doğru davranış öğretisi olarak gördüğü felsefesine taşıdı. Kapitalizmin belirli olumsuzlaması bilişsel olarak gereklidir. “Toplumsal düzen, bir başkası görülmeden betimlenemez” (*Arbeitsjournal*, 25.7.38). Temel bir şey: “Zihnin bilgi sürecinde deneyimlenin ya da (daha etkinleşecek) deneyimin organize edilmesinin dışında, süreçlerin göz önüne serilmesi ve bunların düşüncedeki bir olumsuzlamayla karşı karşıya getirilmesi gibi işlevi de bulunmaktadır. ‘Bu böyledir’ ifadesi, ‘yani bu başka değildir’ ifadesine göre *hayranlıkla* algılanır. Öyleyse insan hep sadece belli bir oranda hakikati elde eder” (GA 21, 410; GW 20, 136). Sosyalist bir dönüştürme projesini adeta sıkı sıkıya tutulan vazgeçiş olarak formüle eder: “Burjuvaca belirlenmiş insanlık, insanlığı elde tutmak için, burjuvaca olandan vazgeçmelidir” (GA 21, 415; GW 20, 159). Böylelikle, belirli olumsuzlama sadece

yeninin içinde belirli bir eskinin korunduğu ve başkasının olumsuzlandığı anlamına gelmez, ayrıca o bir tutum ve yönelim etkinliğidir. İnsan sağduyusu sorunu bilir (“pire için yorgan yakmak”). Hayır demek, tehlikesiz değildir; Klaus HEINRICH’in (1966) gösterdiği gibi, yıkıma ve özyıkıma götürebilir. Belirli olumsuzlamada söz konusu olan şey ilişkilerde tutulacak/korunacak olan ile değillenecek olan momentler arasında ayırım yapma yeteneğidir, ama bu elbette mekanik bir yan yanalık değil, daha çok eleştirilen durumdaki ‘olumsuzun’ kazanımlarını – öyle ya sermaye sadece sömürücü değil, ‘üretken’ bir etkisi de bulunur– korumak amaçlıdır. Soyut olumsuzlamanın, “tümüyle başka olana” yönelimin aksine, belirli olumsuzlama BLOCH’un –[henüz] olmamış olanı arayan buluşsal yöntemiyle, daha iyi bir dünyanın ilişkilere nüfuz eden somut öndelemeleriyle– nesnel olanaklılık ve somut ütopya kavramlarına eğilim gösterir.

Kaynakça: T. W. ADORNO, “Versuch, das Endspiel zu verstehen” (1961), GS [Gesammelte Schriften] 11, 281-321; T. W. ADORNO, “Engagement” (1962), GS 11, 409-30; T. W. ADORNO, *Negative Dialektik* (1966), GS 6; T. W. ADORNO, “Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?” (1968), GS 8, 354-70; T. W. ADORNO, “Marginalien zu Theorie und Praxis” (1969), GS 10.2, 759-82; T. W. ADORNO ve M. HORKHEIMER, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan, İstanbul 2010; P. W. BARAN ve P. M. SWEEZY, *Tekelci Sermaye*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul 2007; *Bir Şeyler Eksik. Ütopik Özlemin Çelişkileri*

Üzerine – Ernst Bloch ile Theodor W. Adorno Arasında Bir Tartışma, çev. Hakkı Ünler, *Deffer*, sayı 42, Kış 2001, s. 151-168; B. BRECHT, *Arbeitsjournal*, 2 cilt, Frankfurt/M 1993; R. DAHRENDORF, “Herrschaft, Klassenverhältnis und Schichtung” (1968), *Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft? Verhandlungen des 16. Deutschen Soziologentages* içinde, Stuttgart 1969, 88-99; F. HAUG, “Verelendungsdiskurs oder Logik der Krisen und Brüche? Marx neu gelesen vom Standpunkt heutiger Arbeitsforschung”, *Aktualisierung Marx* içinde, yay. D. Albers et al., AS 10, Berlin/W 1983, 101-19; W. F. HAUG, *Jean-Paul Sartre und die Konstruktion des Absurden*, Frankfurt/M 1966 (alıntılar değiştirilmiş 3. baskıdan, Hamburg 1991); W. F. HAUG, “Das Ganze und das ganz Andere. Zur Kritik der reinen revolutionären Transzendenz”, *Antworten auf Herbert Marcuse* içinde, yay. J. Habermas, Frankfurt/M 1968 (alıntılar Haug 1973, 94-122); W. F. HAUG, “Die Bedeutung von Standpunkt und sozialistischer Perspektive für die Kritik der politischen Ökonomie”, *Argument* 74, yıl 14, 1972 (alıntılar Haug 1973, 143-86); W. F. HAUG, *Bestimmte Negation*, Frankfurt /M 1973; G. W. F. HEGEL, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2004; G. W. F. HEGEL, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I, Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2006; G. W. F. HEGEL, *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2008; K. HEINRICH, *Versuch über die Schwierigkeit, Nein zu sagen*, Frankfurt/M 1966; A. HUYSSSEN, *New German Critique* içinde, Sonbahar 1975, No. 6, (alıntılar Löwenthal 1984); H. P. KRÜGER, “Zur Differenz zwischen kapitalistischer und

moderner Gesellschaft”, *DZPh [Deutsche Zeitschrift für Philosophie]*, 1993, 3, 202-217; V. LENİN, *Felsefe Defterleri*, çev. Attila Tokatlı, İstanbul 1976; L. LÖWENTHAL, *Schriften* 4, Frankfurt/M 1984; H. MARCUSE, “Sonsöz” (1954), *Us ve Devrim. Hegel ve Toplum Biliminin Doğuşu* içinde, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 1989; H. MARCUSE, *Tek-Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2010; K. MARX, *Theorien über den Mehrwert*, (MARX-ENGELS Werke, Cilt 26.1-3) [Doğu] Berlin 1968; K. MARX, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Cilt 3, çev. Alaattin Bilgi, Ankara 1990; K. MARX, *Grundrisse – Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul 2008; K. MARX, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Cilt 1, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul 2011; PROJEKT AUTOMATION UND QUALIFIKATION (PAQ), *Widersprüche der Automationsarbeit. Ein Handbuch*, Berlin/W 1987; G. SCHWEPPEHÄUSER, *Ethik nach Auschwitz. Adornos negative Moralphilosophie*, AS 213, Hamburg 1993; N. W. SENIOR, *Principes fondamentaux de l'Économie Politique*, Paris 1836; M. THEUNISSEN, *Schein und Sein*, Frankfurt/M 1978; M. WOLF, „Individuum, Subjekt, Vergesellschaftung der Produktion“, *Ästhetik und Kommunikation*, yıl 5, 1974, sayı 15-16, 83 ve devamı.

Wolfgang Fritz Haug

→ Ampiri/Teori, Aşma, Bakış Açısı, Belirleme/Determinasyon, Betimleme, Biçim/ Biçim-Belirliği, Çelişki, Diyalektik, Eklemlenme, Ekonomi Politikin Eleştirisi,

Ekonomizm, Eleştirel Teori, Eleştiri, faux frais, Geçişin Zorunluluğu, Genel Çalışma, Hegel-Eleştirisi, İşçi Hareketi, Kavram, Kurtarıcı Eleştiri, Marjinal Grup Stratejisi, Nesnelcilik, Olumsuzlamanın Olumsuzlanması, Öndeleme, Proletarya, Sermaye Mantığı, Tanım, Tarih Felsefesi, Yeni Toplumun Öğeleri, Yöntem

→ allgemeine Arbeit, Antizipation, Arbeiterbewegung, Artikulation, Aufhebung, Begriff, Bestimmung/ Determination, Darstellung, Definition, Dialektik, Elemente der neuen Gesellschaft, Empirie/Theorie, faux frais, Form/ Formbestimmtheit, Geschichtsphilosophie, Hegelkritik, Kapitallogik, Kritik, Kritik der politischen Ökonomie, Kritische Theorie, Methode, Negation der Negation, Objektivismus, Ökonomismus, Proletariat, Randgruppenstrategie, rettende Kritik, Standpunkt, transitorische Notwendigkeit, Widerspruch.

Çeviri Muharrem Açıkgöz